

A szakértelem, tisztesség és hűség XX. századi bajnoka

Vita Sándorról és hagyatékáról

Prológus

Apáink nemzedékének értékeit vissza kell állítanunk nemcsak intellektuális látókörünkbe, de be kell építenünk közösségi emlékezetünkbe és értékrendünkbe is. Ezért a „folyamatos múlt”, avagy a latin igeidő szerinti „praeteritum imperfectum” szellemi életünket meghatározó folyamatában, ha visszatekintünk a XX. század erdélyi, szellemi és társadalmi-történelmi örökségére, mindennek előtt azokat a „fehér foltokat” kell megtalálnunk, melyek örökségünk kiegészítői is. És elegendő, ha most csak a Trianon utáni és Párizsi Békeszerződést eredményező történelmi időkre gondolunk. Arra a történelmi időszakra, melyben a „Metamorphosis Transsylvaniae” – Erdély átváltozása – a történelem folyamán immár hányszor (!) újra időszerűvé vált. Amikorra már az erdélyi magyarság minden lehetségesnek gondolt utat kipróbált. Politikai törekvései kudarcba fulladtak, a transzszilvanizmus szép eszméje is utópiának bizonyult (hiszen a magyarság szép együttélési elveit-terveit a románság és a szászság sohasem vállalta és tette magáévá), s a meghirdetett „harmadik” út sem válhatott lehetségessé a magyarság egységének hiányában. Mert az erdélyi magyar egység, sem politikai, sem gazdasági szempontból, adott történelmi helyzetek és keretek között sohasem jöhetett létre.

Hiába hirdették meg Kós Károlyék a transzszilvanizmus szép eszméjét a „liberalizmus, türelem és európai tájékozódás” jegyében, mert az 1920-as évek második felében a transzszilvanizmus már elvesztette közéleti és politikai jelentőségét, akkorra ugyanis ismét kiderült, hogy az Erdélyben élő népek testvériségét csak a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarság érezte a magáénak.

Mégis érdemes felidézni, hogy a transzszilvanizmus képviselői őszintén hittek egy román-magyar-szász együttélésben, éppen a szülőfölddel való közös elkötelezettség alapján. Hittek az erdélyi szabadelvűség hagyományaiban, a nemzeti, a politikai és vallási tolleranciában s a közös és megváltozhatatlan (?) sors-

közösség predesztinációjában, hiszen a történelem folyamán az erdélyi magyarság éppen erre törekedett és ezt tette lehetővé. Azt az érzelmi és szemléleti magot és elsődleges tartalmat tette lehetővé, mely nem jelent ma sem mást, mint a szülőföld melletti állhatatos elkötelezettséget. Akik pedig mindezt nemcsak érezték, de értették és tudták is, s annak a jegyében reménykedtek és cselekedtek is, azokra méltóképpen emlékeznünk kell. A két világháború közötti időszakban öntudatosává vált, „cselekvő ifjúság”, az „Erdélyi Fiatalok” s a „Hitel” nemzedékére gondolunk most, akikről végképp nem szabad megfeledkeznünk.

A nemzetiségi öneszmélés idején, az említett nemzedéknek, az erdélyi magyar reformértelmiségnek volt neves képviselője a méltatlanul elfeledett Vita Sándor is. Akit viszont méltán nevezhetünk a szakértelem, tisztesség és hűség bajnokának, bár mindezért, az emberi élet végén, még a XX. században is csak mérhetetlen és érthetetlen nélkülözés s a balsorssal együtt elképzelhetetlen szegénység és megaláztatás jutott.

Eredete és indulása

Vita Sándor 1904-ben, Nagyszebenben s katonacsaládban született, de ezt a várost sohasem tekintette szülővárosának. Dédapja az a Zeyk Domokos, aki Bem József honvédtábornok mellett végigküzdötte az 1848–49-es szabadságharcot. A segesvári csatában „Bem valóságos élő bástyájaként” testével védte-fedezte menekülő tábornokát, majd miután biztonságban tudta őt, az üldöző kozákokat próbálta feltartóztatni, és végül, a túlerőnek sem megadva, főbelötte magát. Mind ezt Jókai Mór is megírta *Csataképek* című kötetében. (Vita Sándor emlékei szerint, ezt maga Heydte osztrák főtiszt mesélte el megözvegyült dédanyjának.)

Vita Sándor igazi szülőhelyének Diódot tartotta, ahol a Zeyk-birtokon töltötte gyermekkorát a család Gyulafehérvárra való költözéséig. Gimnáziumi tanulmányait az ottani katolikus főgimnáziumban kezdte, az alföldi ceglédiben folytatta, majd újra a gyulafehérváriiban, követve a katonatiszt apa állomáshelyeit. 1918 november-decemberében még albérletbe, de 1919. március végén már végleg a nagyenyedi „Burgnak”-nevezett Zeyk-kúriába költöznek, és lett a Bethlen Gábor Kollégium diákja. Egyik tanára Jékely (Áprily) Lajos, akinek akkoriban jelent meg első verseskötete (a *Falusi elégia*), s aki elsőként tanította a kollégiumban Ady költészetét, de úgy, hogy még 1922-ben érettségi tétellel is tette azt. Abban az évben ünnepelte a Bethlen Gábor Kollégium alapításának háromszázadik évfordulóját, s abban az évben érettségizett Vita Sándor is, és így egy életre szóló élménnyel gazdagodott, melyet élete végéig hűségesen ápolt. De előzőleg más „élményben” is részesedhetett, mely szintén sorsa meghatározója lett.

A Gyulafehérvárról való költözés közben éli át 1918. december 1-jén, az Erdély sorsát is érintő nagygyűlést, melyre a mindmáig kéziratban rostokoló emlékiratában így emlékezik: „1918 novemberében befejeződött a háború, így apám

térparancsnoki megbízatása is megszűnt. Apám Tisza-párti volt [...], Tisza halála őt is, anyámat is erősen megrendítette. Arról, hogy az előző években Tisza tárgyalt a románokkal egy megegyezés érdekében, én akkor még semmit sem tudtam. Novemberben már mind több hírt hallottunk a román falvak mozgalmairól, később arról is, hogy sok falusi kúriát, udvarházat feldúltak, a kereskedőket a faluból elkergették, árukészletüket szétosztották. Nemsokára tanúi lehettünk annak a gyulafehérvári katonai gyakorlótéren megtartott hatalmas népgyűlésnek, amely kimondta Erdélynek Romániával való egyesülését. A Nagy Nemzeti Tanács, amely tulajdonképpen az egyesülést kimondta, a tiszti kaszinó épületében ülésezett. Kemény tél volt, elég nagy hó és hideg. Én a kertünk kőfaláról néztem végig a gyakorlótérre vonulást. Román zászlók, román kokárdák. Voltak részeg emberek is, de úgy emlékszem, általában elég fegyelmezett volt a tömeg, melynek létszámát körülbelül 20 000-re becsülték. A helyzet a mi családjunk szempontjából nem volt éppen biztató.”¹

Az enyedi kollégiumi éveiről pedig így emlékezik: „...a Bethlen Gábor alapította iskola rendkívüli módon kifejlesztette diákjaiban az összetartozás érzését és a történeti tudatot. Hálás vagyok Istennek azért, hogy ebben az iskolában tanulhattam. Jobbak voltak-e a tanárok, mint a fehérváriak? Ezt nem merném állítani. De valahogy a levegőben érezte az ember – a diák is! – Erdély történelmét, amit Fehérvárt a várfalak és bástyák ellenére nem éreztem. Talán azért, mert amikor ott tanultam, háború folyt, és ennek eseményei minden mást elhomályosítottak? Nem tudom. De a tanárok közül különösen ketten hatottak rám: Járai István, aki a VII–VIII.-ban tanított bölcséletre (aki a kötelességtudásnak és a kérlelhetetlen erkölcsi szigorúságnak valósággal példája volt), és Áprily Lajos, aki akkor, amikor ötödik gimnazistaként az enyedi kollégiumba kerültem, még Jékely Lajos. És hatott rám maga a kollégium, melynek dísztermében a szószék felett Bethlen Gábornak Barabás Miklós által festett képe függött, s oldalt Kőrösi Csoma Sándor mellszobra állott. Ez a kollégium a hagyományörzésnek, a történelmi példamutatásnak volt a megtestesítője. Tulajdonképpen itt ismertem meg igazán Erdély múltját s a kollégiumét is, ahol egy Apáczai, egy Kőrösi Csoma, egy Bod Péter, Benkő Ferenc, egy Szász Károly, egy Barabás Miklós, egy Bolyai Farkas vagy egy Kemény Zsigmond tanított vagy nevelkedett.”²

Érettségi után a budapesti Kereskedelmi Akadémián folytatta tanulmányait, majd átiratkozott a bécsire, bár inkább Münchenben szeretne volna szakmai és német nyelvi tudását tökéletesíteni. Ám 1927-ben váratlanul meghal az édesapja, és tanulmányait kénytelen megszakítani.

Ám az a kor, melyben megalapozta tudását s fölkészült az emberi életre és kisebbségi sorsra, egész személyiségét meghatározta, mert mint önéletírásában, már öregen megjegyezte: „Annak a kornak, amelyikben fiatalságomat éltem, úgy hiszem, volt egy értéke, amiről ma már kevés szó esik: sok kötelességteljesítő, becsületes embert nevelt.”

Az egyik mindenképpen ő volt!

A szövetkezeti mozgalom úttörője

Kolozsváron, egy kisebb banknál, tisztviselőként helyezkedett el, és kezdett figyelni az egyetemi ifjúság szervezkedéseire, mozgalmaira, melyeknek hamarosan ő is aktív szereplője lesz. Akkor barátkozik össze Reményik Sándorral, Lám Bélával, majd köt „nagyon komoly, annak haláláig tartó férfinaradását” Albrecht Dezsővel. Vele s még két társával, „talán a parasztromantika jegyében”, járják Kalotaszeg és a Kolozsvár környéki falvakat, s indítják el a szövetkezeti mozgalmat, immár Balázs Ferenc elképzeléseit is támogatva. Közben Magyarországra látogatva, a fiatal falukutatók meghívására, három ízben is előadásokat tartott a református főiskolai ifjúság konferenciáján. Hazatérve az Erdélyi Múzeum Egyesület társadalomtudományi szakosztályának keretében pedig, megpróbál valami hasonlót létrehozni a városi dolgozók és külvárosi lakosság körében, mint londoni kortársai. Ám kellő támogatottság hiányában és a Közép-Európába is beköszönő gazdasági és pénzügyi világválság mindazt megghiúsítja. Az őt munkáltató Transszilvánia bank is kényszeregyezséget kért, és fizetéseképtelenségében fölmondott alkalmazottainak.

Vita Sándor ideiglenesen hazaköltözik Diódra, és gyakran Enyedre bejárva vagy Brassóba utazva tanulmányozza a magyar és nemzetközi, főleg német nyelvű szakirodalmat, mellyel szövetkezeti és gazdaságpolitikai ismereteit tovább mélyíti és megerősíti. „...Úgy emlékszem, Kacsó Sándorral is ekkoriban ismerkedtem meg. Ő radikális székely volt, állandóan támadta a Magyar Pártot, s ebben nem értettem vele egészen egyet, de igen sokra becsültem az Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet (ÁGISZ) életre hívásáért és az általa megindított Hasznos Könyvtár c. népkönyvtár sorozatáért. Más kérdés, vajon az ÁGISZ teljesíteni tudta-e azokat a feladatokat, amelyeket létrehozásánál célul tűztek ki? Annyit mindenesetre teljesíteni tudott, hogy egy nagyon szép kis népművészeti üzletet hozott létre Brassóban, és Háromszéknek több falujából megszervezte a Brassóba való tejszállítást. Brassó élete egészen más volt, mint Kolozsváré. Az őslakosság szász és román volt, de a Székelyföldről nagyon erős volt a bevándorlás. Sok székely cselédlány is szolgált Brassóban, szerették őket a gazdag szászok, mert rendesek és tiszták voltak. És sok székely gyári munkás is, úgy, hogy az 1930-as népszámlálás szerint a magyarság a 60 000-es lakosságú Brassóban már 42,2%-ot tett ki, az őslakos szászok pedig csak 22,4%-ot. De a gazdasági erő mégis a szászok kezében volt. Mindenesetre más volt itt a magyarság politikai gondolkodása is, mint például Kolozsvárt, ahol a politikai vezetés teljesen a középosztály kezében volt. A brassói magyarság sokkal demokratikusabb gondolkodású volt.”³

Szász Pál mellett jelen van abban a munkában is, mellyel a Kollégium a közeli Csombordon földművesiskolát létesít, s újra felerősödik benne az a tudat és felelősségötvet, hogy az alapító Bethlen Gábor szándéka és közszolgálati hivatásról beszélő elképzelése szerint a Kollégium feladata évszázadokon át az volt és maradt, hogy az erdélyi magyarság tanult és vezető rétegeit kialakítsa.

S az addigi gyakorlati tapasztalatai szembesültek később mindazzal, amit már a Hangya, az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezetek központjának alkalmazottjaként és Hitel-szerkesztőként is átélt.

1933 májusában lépett be az erdélyi Hangyához a kolozsvári központ cégvezetőjének, Petrovay Tibornak a biztatására, akivel már igen jó barátságban volt, s a későbbiekben is együtt vállaltak feladatokat, és sikeresen kiegészítik egymást különböző gazdasági és társadalmi megbízatásokban..

„Abban az időben a szövetkezetek gazdasági tevékenysége az ún. Federálékban, szövetségekben folyt, míg az ún. Uniók nem folytattak gazdasági tevékenységet, hanem a szövetkezetek érdekvédelmét és ellenőrzését, irányítását, jogsegélyük megszervezését végezték. A Hangyánál ezt a kétféle tevékenységet egy épületben, jogilag két, de a valóságban egységes szervezet végezte. Én a tanulás egy-két hónapja alatt sűrűn használtam a Hangya Központ értékes könyvtárát is, sok német és angol könyvük is volt. [...] Már Kolozsvárt, a Transszilvania banknál szerzett rossz tapasztalataim alapján láttam azt, hogy az erdélyi magyar bankrendszert nem lehet a román Albinával vagy a szászok Hermanstadter Allg. Sparkasséjával egyenlő értékűnek tartani. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy szorongatott népi helyzetünkben gazdasági problémáink megoldásában döntő szerepe kell legyen a szövetkezeteknek. Saját erőnkől kell, demokratikus szervezetek útján, a belső reformokat megoldani, és ezért a szövetkezeti eszme a maga erkölcsi alapelveivel s egy nép sorsközösségének tudatával az erdélyi magyarság életében igen komoly tényező lesz. Abban nem hittem, hogy a kapitalista gazdasági rendszert teljesen fel fogja váltani a szövetkezeti rendszer, de abban igen, hogy a szövetkezeti rendszer nálunk is valahogy bizonyos korlátok közé tudja szorítani a kapitalizmust. Ez a szövetkezeti gondolat annyira foglalkoztatott, hogy 1935 késő tavaszán, tapasztalatok szerzése céljából – saját költségemen – elutaztam Lengyelországba, hogy megismerjem az ottani ukrán nemzetiség szövetkezeti mozgalmát. Utána továbbutaztam Finnországba, ahol az ukránokénál sokkal fejlettebb, gazdasági szempontból meghatározóbb szövetkezeti élettel találkoztam. 1937-ben, ugyancsak tapasztalatszerzés céljából, Dániába mentem, s ott egy népfőiskola életével is alkalmam volt megismerkedni. Ezek után már jobban meg tudtam ítélni, hol vannak a mi szövetkezeti rendszerünk gyengéi, de értékei is.”⁴

Hazatérve, már 1935-ben, átmegy a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjához, és Petrovay Tiborral együtt szerkeszti a szövetség lapját, a *Szövetkezeti Értesítőt*.

Onnan pedig már egyenes út vezetett a „második *Hitelt*” szerkesztő baráti közösségbe (Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József társaként, a gazdasági témák szerkesztőjeként és szerzőjeként), melynek jelszava a Széchenyi által meghirdetett „Hinni és hihetni egymásnak!” S az erdélyi magyarság történelmi-társadalmi hibáival szemben vállalták azt az először Ady Endre által használt kemény hangot, mely azt tudatosította mindvégig, hogy csak népünk őszinte szeretete kényszeríthet kitartó és szigorú bírálatra.

A HITEL belső munkatársa

Bár addig csak néha adta írásra a fejét, már a „nagy *Hitel*” első, 1936. tavaszi számában olyan tanulmányt közöl az erdélyi szövetkezetek lehetséges távlatáról, hogy az *Erdélyi Helikon*ban Kemény János ezt írja le: „példaképpül szolgálhat a rügyező falumunkában”. Vita Sándor már az *Erdélyi Fiatalok*ba is írt beszámolót a szövetkezeti mozgalomról, ám ilyen mélyenszántó és összehasonlító, szakzerű tanulmányt először a *Hitel*ben tesz közzé. Ő maga minderre így emlékezik vissza 1984-ben: „További tanácskozások után jutottak oda, hogy engem is bevegyenek. Mégpedig két szempont alapján: egyrészt, mert én református vagyok (akárcsak Albrecht), tehát a vallási egyensúly végett, másrészt azért, mert ők úgy osztották be – nagyon okosan – a munkaköröket a leendő folyóiratnál, hogy mindenki más-más témának legyen a gazdája. Ezt persze nem lehetett száz százalékgig megvalósítani, de azért nagyon hatékony módszer volt. És kellett valaki, aki gazdasági problémákkal foglalkozzék, az lettem én. [...] Végül beleegyeztem, azzal a feltétellel, hogy a szerkesztésben részt veszek, de tőlem tanulmányt ne várjanak. Ezzel szemben az első számban már írtam az erdélyi szövetkezetekről egy dolgozatot, amit aztán a kritika nagyon megdicsért.”⁵

Magáévá téve a lap eszmei alapját, azt, hogy a folyóirat az erdélyi magyar „reformkonzervativizmus” műhelye kell legyen, és „nemzetpolitikai szemleként” fog a továbbiakban működni, vállalta tehát a megbízatást. „Abban mindannyian hittünk, hogy az erdélyi magyarságot belülről kell erőssé tenni ahhoz, hogy helyt tudjon állni. Volt akkoriban a politikai vezető nemzedéknek egy olyan törekvése, hogy a kisebbségi sérelmeket parlamenti csatákban oldják meg, s másodrendűvé vált a belső építés. Ezzel szemben mi azt tartottuk, hogy egyedül a belső építés az, ami megtarthat bennünket. Ez aztán oda vezetett, hogy először szigorú önvizsgálat hívei legyünk. Ehhez megtaláltuk azokat a nemzedékünkbeli embereket is, akik komoly kutatásra vállalkoztak. Ne feledjük el, hogy mi négy év alatt (1936–1940) mintegy huszonöt tudományos jellegű tanulmányt közöltünk. [...] És mi azokért 1940-ig fizetni sem tudtunk, s mégis nagyon sokan vállalták ezt – az erdélyi ügy iránti odaadásból. A fiatal nemzedéknek egy bizonyos részében, azt hiszem, népszerű volt a *Hitel*, mert voltak olyan cikkek benne, amikre ma is azt mondom, hogy ezek komoly, érdekes és iránymutató dolgozatok. Mindenesetre nagyon sokat segített önmagunk szigorú vizsgálata – Széchenyi szellemében. Ezért különben gúnyolódtak is velünk bizonyos oldalakról, hogy Kossuthtal szemben Széchenyi konzervativizmusát hirdetjük. Pedig mi nem Kossuthtal szemben akartuk Széchenyit, akiben a magyar önvizsgálat legkomolyabb úttörőjét és a nagy magyar építőt láttuk. Mert azért ne felejtjük el, hogy Széchenyi olyan dolgokat alkotott, amik a mai napig is élnek, s amelyekért a mai napig is csodálhatjuk, és mi csodáltuk is Széchenyit, ez az igazság...”⁶

S az is az „igazsághoz” tartozik, hogy 1944-ig mintegy huszonkét komolyabb, gazdasági-politikai írással van jelen a *Hitel* oldalain (közöttük a már említett Erdélyi szövetkezetek, Gazdaságpolitikánk lehetőségei, A magyar bankkérdés, Erdély

mezőgazdaságának helyzetképe, A Székelyföld önellátása, A Székelyföld iparosítása, Közgazdasági politikánk, Földbirtokpolitika és magántulajdon címűek stb.), rajta kívül csak Venczel József (29 írás) és Albrecht Dezső (23 írás) közölt többet.

S hogy Kemény János megállapítását is igazoljuk, érdemes az Erdélyi szövetkezetek című tanulmányból⁷ hosszabb és részletesebb szemelvényeket is idézni, hiszen igencsak tanulságosak.

„Ma mind gyakrabban hangzik el az a vélemény, hogy az erdélyi magyarság gazdasági életkeretének megszervezésére a szövetkezetek hivatottak, s ugyanakkor sajnálatosan tapasztalhatjuk, hogy közösségünk a szövetkezeti problémák terén távolról sem tájékozott, sőt a valóságos helyzetet alig ismeri. [...] Egyszerűbb szavakkal: jövőt formálni a jelen teljes ismerete nélkül nem lehet. [...] De továbbá, ha fogalmat akarunk alkotni szövetkezeti erőinkről, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a más két erdélyi nemzet szövetkezeteinek összehasonlító vizsgálatát sem, hogy lássuk, ugyanazon a földön, hasonló gazdasági viszonyok között, többet, jobbat tudunk-e létrehozni, mint mások?”

Mindjárt az indító „Hitelszövetkezetek” című fejezetből a következőket állapíthatjuk meg: „Az összehasonlítás a szövetkezeteknek az egész lakossághoz való arányát vizsgálja, majd a tagság társadalomszinti összetételét, a kivitelező képességet, valamint a hitelszövetkezetek számát, mely 1936-ban: a román szövetkezetek száma 488, a magyaroké 412, míg a szászoké és sváboké 235. Ez azt jelentette, hogy 4345 magyar lélekre jutott egy hitelszövetkezet, a románokból 6270-re egy, a szászokból 1282 egy s a svábokból 6127-re egy. S azért fontos a tagok száma, mert mindez az illető népgazdasági helyzetétől és hitelviszonyaitól függ. Mégis érdekes, hogy a románok tagjainak száma 69 549, a szászoké 20 808, s a magyaroké 92 703. Ez azt jelenti, hogy a román lakosság 2,37%-a volt hitelszövetkezeti tag, a magyarságnak 7,10%-a, míg a szászoknak 8,85%-a. Feltűnő, hogy a szászok szövetkezeti mozgalma szinte kizárólag a falusi gazdákra van felépítve, azonban erősen kivették részüket a falu szellemi vezetői: a papok és a tanítók is. Az iparosság és az értelmiség azonban távol áll a mozgalomtól, mert a szászok városon nem alakítanak szövetkezeteket. Feltűnően erősek voltak viszont a román tanítóság kapcsolatai, míg a magyaroknál, sajnos, a papság és tanítóság kevésbé vett részt a szövetkezeti életben. A magyar iparosságnak viszont erős szövetkezeti szervezettsége volt. S míg a román a román értelmiségnek erős kapcsolata volt, a magyarnak annál kevésbé a szövetkezetekkel. Nagy hátrány volt az is, hogy míg a román hitelszövetkezeteknek a román állam, a szászoknak Németország folyósította az alap- és hiteltőkét, tehát az idegen tőkét, amit a magyarok tagjainak megtakarított pénzéből és önszegélyekből kellett biztosítani. Emiatt aztán az átlag kölcsön nagyság a szászoknál 14 000, a románoknál 6863, addig a magyaroknál 6126 lej volt. A magyar hitelszövetkezetek adósainak száma 91%-kal volt nagyobb, mint a betéteseké, a szászoknál viszont a betétesek száma volt nagyobb 44%-kal az adósokénál. S ez beszédes bizonyíték volt a két nép gazdasági helyzetéről. A románokéval pedig nagyjából megegyezett. „...szövetkezeteink üzleti politikáját vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy fejlődés és belső megerősödés szem-

pontjából Erdélyben a legkedvezőtlenebb helyzetben mi voltunk, [...] a mi hitel-szövetkezeteink voltak kénytelenek a legmagasabb betéti kamatokat is fizetni bankjaink erős versenye miatt. A román bankok tekintélyes állami hiteleket élveztek, s így olcsóbb pénzzel tudtak dolgozni. A szászoknak a Hermansstaedler Allg. Sparkassa útján sikerült előnyös visszleszámlításhoz jutniuk. Ez a bank elsőrangú németországi összeköttetéseivel, valamint altruista jellegű üzleti politikájánál fogva a legelőnyösebb kamatláb mellett évről évre magasabb összegű hitelt nyújtott a szász szövetkezeteknek, sőt székházában központjuknak ingyen irodahelyiségeket, fűtést, világítást is bocsátott rendelkezésükre. Ugyanakkor a magyar jellegű pénzintézetek egyrészt tőkeszegénységük, másrészt osztalékpolitikájuk miatt nem nyújtottak olyan előnyös hiteleket a szövetkezetek részére, hogy azok kamatpolitikája a szászokéval vagy a románokéval versenyezhetett volna.”

A tanulmány érveit számos összehasonlító táblázat és grafikon támasztja alá. És azok szerint is a gazdasági leromlás, árlemorzosodások, majd a moratórium konverzió miatt, a magyar hitelszövetkezetek fejlődése 1930-ban megállott. 1934-re viszont – a céltudatos irányításnak és a szövetkezeti gondolat egyre terjedő erejének köszönhetően – új 18 magyar hitelszövetkezet is beindult, ami újabb tagtöborzást, betétgyűjtést és új kölcsönök folyósításának lehetőségét jelentette...

A tanulmány második fejezete, „Fogyasztási szövetkezetek” cím alatt a helyzetnek megfelelően a hitelszövetkezeti mozgalomnál, bizonyos tekintetben még értékesebb és tanulságosabb vizsgálatot végzi el. Valójában ebben az esetben könnyebb volt összehasonlításokat végezni, hiszen a fogyasztási szövetkezetek működésébe az egész népesség bevonható. Érdekes volt tehát azt megállapítani, hogy ebből a szempontból melyik nemzet helyzete a kedvezőbb, s mindezt (a Hanga szövetkezet helyzetét) már berajzolt térképanyaggal is bizonyítani tudta:

- „[...] – 298 magyar fogy. szöv. 85 228 taggal, a magyar lakosság 6,55%-a;
- 69 szász fogy. szöv. 6553 taggal, ami a szász lakosság 2,85%-a;
- 166 román fogy. szöv. 19 300 taggal, ami a román lakosság 1,02%-a;

[...] Ezeket az arányszámokat – külföldre viszonyítva – különösen kedvezőnek nem tekinthetjük (Finnországban 11,8, Dániában 9,89, Ausztriában 9,1%-a a lakosságnak szövetkezeti tag), de ha nem is nézünk távolabbi példákra, bizonyára hosszas szervezéssel elérhetnők azt, hogy az összes megyék magyarságának 10%-a szövetkezeti tag legyen.”

A szövetkezetek ugyan nem kapitalista vállalkozások, de természetesen alá vannak vetve a gazdasági élet törvényeinek, és így eredményes működésük meglehetősen nagy részben függ a rendelkezésre álló tőkék nagyságától. Vita Sándor szerette volna még a fogyasztási szövetkezetek magán- és nemzetgazdálkodási hasznosságát is vizsgálat tárgyává tenni, s hogy milyen a fogyasztási szövetkezetek árpolitikája a magánkereskedelmével szemben. Erre viszont már nem vállalkozhatott a szükséges adatok megbízhatatlansága és hiánya miatt, mert szerinte éppen így fölötté kétséssé lehet tenni minden szakmegállapítást. Kitért a más típusú szövetkezetek helyzetének összehasonlítására is – ám végül így összegezi megállapításait: „Szövetkezeti életünknek – amint látjuk

– megvannak a maga komoly erényei, de megvannak a figyelmeztető hibái is. Erénye a pontos, lelkiismeretes és gondos irányítás és ellenőrzés. Hiányossága elsősorban népünk szegénységéből folyik: ez a tőkeszegénység, ami sok szép terv megvalósítása elé ma még akadályokat gördít. De sok kívánnivalót hagy még a szövetkezeti szellem és öntudat erőssége is, és sokszor érezzük hiányát annak, hogy nincs szövetkezeti középosztályunk. Úgy látjuk azonban, hogy a nehéz idők nálunk is felébresztették az egymásrautaltság és együtt dolgozás szellemét, és így joggal hihetjük, hogy az öntudatosodási folyamatnak szövetkezeti életünkben néhány év múlva élvezhetjük a gyümölcseit.”

Vita Sándor a *Hitel* gazdaságpolitikai kéziratainak megrendelőjeként és szerkesztőjeként igyekezett olyan jól képzett és komoly szaktudású munkatársakat megnyerni és toborozni, akik a maguk szaktekintélyével súlyt és értelmet adtak nemcsak az elméleti vizsgálódások tapasztalati megfogalmazásának, elfogadtatásának, de a gyakorlati kivitelezéseknek is. Ezért közölhetnek a *Hitel*-ben olyan témákban, mint szövetkezetügy, pénzügy, bankügy, hitelügy, gazdaságjog, gazdaságtörténet, gazdaságpolitika, agrárpolitika, népességpolitika, kereskedelem, alkalmazott tudományok vagy például a falukutatás, valamint a kolozsvári tizes szervezet stb., olyan szaktekintélyek, mint: Asztalos Sándor, Erdei Ferenc, Dániel Antal, Bitay Pál, László Gyula, Kovács Imre, Kós Balázs, Petrovay Tibor, Parajdi Incze Lajos, Puskás Tivadar, Szenczei László, Non György, Venczel József, Mikó Imre, Ruzitska Lajos, Tonk Emil, Fodor Pál, Szabó T. Attila (aki szerint a négy *Hitel*-szerkesztő közül, V. S. volt a legbölcsebb, legnyugodtabb, a legmegfontoltabb) és még sokan mások. Hiszen egy 1936. december 19-én, öccsének, Vita Zsigmondnak írt levelében kifejtett álláspontja szerint is: „Az ember felel a leírott és leközlött szóért, és ezért éppen egy ilyen folyóiratban nagyon meg kell gondolnia, mit ír, mit közöl, nehogy igazságtalan, komolytalan, megbízhatatlan vagy elfogult legyen.”⁸

Kéziratban maradt „Önéletírásában” így emlékezik: „Szembe kellett néznünk az erdélyi magyarság igazi állapotával, és fel kellett tegyük a kérdést: alkalmas-e ez a magyarság helytállani azok között a nehéz körülmények között, amelyek között élnie kell? Nagyon sokat töprengtünk ezekben az időkben ezekről a kérdésekről. Ezért a liberális szellemű Helikonnal és a Korunk marxista felfogásával szemben mi elsősorban valóságos belső problémáinkkal akartunk őszintén szembenézni. [...] Olyan tanulmányokat publikáltunk, amelyek megjelenésére akkor Erdélyben más folyóiratokban nem volt lehetőség. A társadalom terén kétségtelenül úttörő munkát végeztünk... A cél nálunk is, mint Széchenyinél, a »kiművelt emberfők« növelése és általuk egy jobb, tisztább társadalom megteremtése volt. És igényesek voltunk, inkább közöltünk tanulmányt a velünk szembenállóktól, mint egy rossz írást. Az »apák nemzedékének« erősen jogi szemléletével szemben az én nemzedékem egyformán fontosnak tartotta a műveltség védelmét, a gazdasági szervezettséget, az egészségvédelmet, az urbanizáció kérdéseit.”⁹

A *Hitelt*, első számának megjelenése után, mégis erős bírálatok érték, melyek Vita Sándort is igencsak érzékenyen érintették. Erős bírálatok érték a felelős

szerkesztő, és kiadóként is szereplő Albrecht Dezső „tekintélyuralmi” irányzatú, „új rendiségi szellemet” képviselő, programadó írása miatt (*Az építő Erdély*). Balogh Edgár a *Korunkban* (Új magyar rendiség szószólói Erdélyben cím alatt az 1936/4. számban és Szervezett nemzettársadalom kétféle nézetben címmel az 1936/9. számban, tehát rövid idő alatt kétszer is) igencsak elmarasztalja és megbélyegzi a lapot. Öccsének Vita Sándor erről így ír egy 1936. november 28-án kelt levelében: „Ma bent van Duckó (A. D. beceneve), délután a klubban voltunk, Tamási, Balogh Edgár, aki most jobb véleménnyel van a *Hitel*ről. De Duckó szavai nagyon meggondolkottatták, mikor azt mondta, hogy amikor magyar imperializmussal stb. vádolta őt és a *Hitelt*, milyen bajba vihetett volna, és mit szólna hozzá, ha mi azzal feleltünk volna, hogy mögötte meg a nemzetközi kommunizmus áll, mely szét akarja bomlasztani a polgári államokat, s lapja, a *Korunk* pedig annak szócsöve stb. Ő (B. E.) eddig azt hitte, hogy velünk szemben tárgyi-lagos volt, most úgy látom, rájött, hogy mégsem egészen becsületesen, helyesen és okosan járt el, már csak azért sem, mert erősen visszaüthettünk volna, de magyarként nem tehattük.”¹⁰

Jóval később papírra vetett „Önéletírásában” pedig – tisztességére jellemzően – így emlékezik a Balogh Edgár-féle megbélyegzésre: „...elsősorban Albrechtnek »Az építő Erdély« c. nagy bevezető tanulmány alapján (mely szép és komoly írás volt, de benne egy szerencsétlen hivatkozás Hitlerre és Mussolinnira), eléggé felelőtlenül és komolytalankodva, fasisztának minősíti a *Hitelt*, elsősorban Albrechtet. Érdekes, hogy egy esztendő múlva mégis minden ellenvetés nélkül elfogadja ő is, elvbarátai is, hogy a készülő nagy ifjúsági találkozó, a Vásárhelyi Találkozó bevezető előadását – társadalmunk átalakulásáról – Albrecht Dezső tartsa. Bizonyára megváltozott a *Hitel*ről és Alberchtről a véleménye. [...] ...és érdekes, hogy a minket pár éve még az *Erdélyi Fiatalokban* annyira támadó László Dezső is, 1940 után több tanulmányt is adott a *Hitel*nek, és 1943-ban Debrecenben együtt szerepelt Albrechtel egy *Hitel*-esten, igaz, hogy már az Erdélyi Párt tagjaként és képviselőjeként.”¹¹

Itt kellene megjegyeznem, ami Albrecht Dezső és Vita Sándor barátsága kapcsán is elmondható: az igazi barátság nem hitványak menedéke, de kemény, egyenes férfiak kiváltsága! Mely a halálig érvényes. Albrecht Dezső 1976-ban bekövetkezett halálakor Vita Sándort igencsak megviselte a váratlan veszteség és a gyász könyörtelensége. Hiszen barátságuk kezdete óta, igen bensőséges baráti szálak fűzték őket össze, melyeket a történelmi események vagy a földrajzi távolság sem tudott próbára tenni.

A Vásárhelyi Találkozó szervezője és előadója

De térjünk csak vissza az időrendben következő harmincas évek végén Erdélyben sorra kerülő politikai-társadalmi-gazdasági események sorrendjére. 1937 őszén került sor a Vásárhelyi Találkozó néven közismert ifjúsági találkozó („ifjúsági par-

lament”) megálmodására, megszervezésére és megtartására, melyben Vita Sándornak igencsak fontos szerep jutott, szervezőként és előadóként egyaránt.

Fontos egyszer s mindenkorra tisztázni kinek-kinek a szerepét, a találkozój politikai-történelmi céljainak felemlegetését, de főként ideológiai hovatartozásának, hovasorolhatóságának megnevezését s azoknak a kisajátítási kísérleteknek a leleplezését is, mellyel fényt deríthetnénk a történelmi esemény ontológiai hátterére és igazságtartalmára is. Mert lehet, hogy Balogh Edgárnak is kezdeményező szerepe volt, hiszen akkor a felvidéki érsekújvári ifjúsági parlamenti törekvés emléke még élénken élt benne, de azért az 1950-es évek elején keletkezett egyetemi kurzusában nem kellett volna kísérletet tennie arra, hogy a Vásárhelyi Találkozót a hazai kommunista párttörténetbe dolgozza be, s a találkozót „a romániai kommunista párt vezette népfront akciójaként” értékelje. Mert kár volt a kommunista erőszaknak engedelmeskedve kommunista „fedőmozgalomnak” nevezni a találkozót, s így évtizedekre félrevezetni az egyetemi ifjúságot, a felnövő, új értelmiséget és a megrémített közvéleményt. Mert Vita Sándor is egészen másképpen emlékezik, mint ő vagy Turzai Mária például. Ismét önéletírásából idézünk: „Népünk valóságos problémái felé igyekeztünk fordulni. Bár bizonyára sok tekintetben illúziókban éltünk. A nemzetiségi kérdés! Autonómia? A kiegyezés előtti nemzetiségi harcok szinte feledésbe mentek, pedig az 1937. évi Erdély számára sok tanulsággal szolgálhattak volna. A kiegyezés előtti román közfelfogás szerint a nemzetiségek egyéni szabadsága semmit sem ér a nemzeti szabadság nélkül. De hol voltunk ettől az 1940 előtti évek Romániájában?!” Tamási Áron 1936-ban cikksorozatot írt a *Brassói Lapokba* Cselekvő ifjúság címmel, és seregszemlét tartott a különböző ifjúsági csoportok, mozgalmak felett. Ennek alapján azt javasolta, hogy az *Erdélyi Fiatalok* népi szellemét, a *Hitel*ben meghirdetett „magunk revízióját” és a baloldaliak szocializmusát egy egységes cselekvés sodró áramában kell egyesíteni, hiszen a népmentő cél valamennyiöknél közös. Tamási a *Hitel*ben ott érezte a könyörtelen szigorúságot és a szárazon ható tárgyilagosságot, amellyel történelmünket, jelenünket és jövőnk szerepünket nézzük. „Mindenkinek a felelőssége rajta, hogy miképpen cselekszik!” – mondta ki a végső szentenciát. A cikksorozat megjelenése után Ligeti Ernő, *Független Újság* című hetilapjában ankétot rendezett az ifjúsági összefogás kérdéséről, és a nyilatkozók többsége egy ilyen ifjúsági parlament összehívásának szükségességéről vallott. A *Hitel* 1937. 2. számában Albrecht Dezső Transsylván Diéta című írásában állapította meg, hogy az eddig tétovázó ifjúság, úgy látszik, felelőssége tudatára ébredt, és ha a tennivalókon vitatkozik is, de azon, hogy tenni kell, aligha. Ezért a fiatalságnak ez a találkozója, ha engedélyezik, jelentőségében fel nem mérhető. „A baloldal is erősen kiállt a találkozój gondolata mellett. A konzervatív körök éppen ezért igen nagy tartózkodással fogadták a gondolatot, és erősen figyelték az előkészületeket. Mi azt gondoltuk, hogy az elgondolás a Tamásié, később tudtuk meg, hogy a *Független Újság* ankétjának megrendezésében Balogh Edgár igen tevékenyen részt vett. Sőt Turzai Mária a bukaresti Politika kiadónál 1977-ben megjelent, *A Vásárhelyi Találkozó* című

könyvében egyenesen azt írja, hogy a találkozót a kommunista párt kezdeményezte, és ezt Kacsó Sándornak egy 1967-ben a *Korunkban* megjelent levelével is alátámasztja. Mi nem így láttuk, azonban érdekes, hogy az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztősége (László Dezső és Jancsó Béla) egyenesen azzal utasította el a részvételt, hogy itt kommunista csapdáról van szó. Többet tudtak nálunk, vagy csak sejtették ezt? Nem tudom. Mi nagyon fontosnak tartottuk volna az *Erdélyi Fiatalok* részvételét a Találkozóon, de ők a baloldaliakkal kapcsolatban „trójai falovat” emlegettek. Talán így látták a helyzetet az Országos Magyar Párt vezetői is (gr. Bethlen György, Gyárfás Elemér), mert a legnagyobb bizalmatlansággal nézték az előkészületeket. Amint Tamási is megírta, az *Erdélyi Fiatalok* az egész szellemi együttműködés ügyét az ők és a *Hitel* szerkesztőségének házi dolgává igyekeztek zsugorítani. Ezt a felfogást Tamási sem tudta magáévá tenni. [...] A szellemi együttműködést Tamási a baloldallal is fontosnak tartotta, s ezt a felfogást mi, a *Hitel* szerkesztői is vallottuk. Úgy éreztük, hogy az erdélyi magyarságra a teljes önrevízió kötelessége hárul, ha reálisan szemléli helyzetét. Hittük, hogy a fiatal nemzedéknek, melyet kevésbé köt a múlt érthető érzelmi gondolkodása, az új, kisebbségi körülmények közt – éppen az egyre fenyegetőbb román nacionalizmus miatt – meg kell találnia a maga helyét és szerepét. [...] 1937 júniusában megkezdődtek a megbeszélések. [...] Vissza kell gondolnom nekem is a *Hitel* kimondott programjára: »hátha egybeverődésüknek szolgálattevői lehetünk«. Örömmel mentünk tehát el a Tamási által összehívott megbeszélésre, s a nyári hónapok tárgyalásai után végre 1937. augusztus 18-án megjelent »Az erdélyi magyarokhoz« címzett felhívás, ami akkor az egész sajtóban nagy feltűnést keltett. Az iratot Tamási Áron, dr. Asztalos Sándor, Jordáky Lajos, Nagy István, Petrovay Tibor és Vita Sándor, mint a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottsága jegyezte. Tehát a bizottságban ott volt a kommunista Nagy István és a szociáldemokrata Jordáky Lajos is, noha a Szociáldemokrata Párt ellenezte egy ifjúsági találkozó megtartását (J. L. ezért is marad el a későbbiekben). Utólag kifogások hangzottak el, hogy kihagytuk a Balogh Edgár és a MADOSZ-vezető, Bányai-Baumgarten László nevét, de mi, a polgári oldalon állók úgy ítéltük meg, hogy Nagy István képviseli a kommunista Balogh Edgár és Bányai László véleményét is, még ha világnézetileg nem is állnak teljesen azonos alapon. De hát a polgári fiatalok közt is voltak különböző gondolkodásúak, hiszen ott voltak az erősen jobboldali gondolkodású, sokszor merevnek bizonyuló magyarpártiak, a humanista Szemlér, a radikális Kacsó, a szabadkőműves Jancsó Elemér, az erősen katolikus Venczel József – és ezek is sokféle színárnyalatot képviseltek, de egyformán sürgették egy találkozó megrendezését. Egyébként azt is tekintetbe kellett vennünk, hogy a Magyar Párt majdnem ellenségesen figyelte működésünket, erős az ellenpropaganda, pedig azt hiszem, Tamási sem vállalta volna az előkészítő bizottság elnökségét, ha abban a marxisták fölénybe kerülnek, s a meghívottak jelentős része sem jött volna el a találkozóra. Ez volt akkor a közhangulat, s ezzel számolnunk kellett. A felhívás szerint a következőket vallottuk: 1.) Támogatunk és szolgálunk minden olyan törekvést, mely az erdélyi

lyi magyarságot tudatossá és erőssé teszi arra, hogy sorsát önmaga irányítsa. 2.) Szükségesnek látjuk társadalmunk átfarmálását abból a célból, hogy az erdélyi magyarság egyetemes értékeinek síkján az osztályok közötti válaszfalak eltűnjenek. A falusi kisbirtokos rétegnek és munkásságnak kell alkotnia azt az erős nemzetiségi testet, melyet a nevelő értelmiséggé átalakult középosztálynak kell szolgálnia. 3.) Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel az erdélyi magyarság sikeresen ellen tudjon állni minden olyan támadásnak, mely őt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti. Hisszük, hogy az a magatartás, melyet mindenekelőtt a fenti három pontba foglalt célkitűzések alakítottak ki, elég erős lesz arra, hogy fiatal szellemiségünk legjobb erőit összefogja. [...] Alighogy felhívásunk megjelent a sajtóban, gr. Bethlen László, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének igazgatója, Petrovay Tibor barátomat és engem felszólított az intézmény igazgatósága nevében, hogy lépünk ki az előkészítő bizottságból, mert a Magyar Párt vezető körei erősen tartanak a találkozótól. Mindketten Petrovayval megélhetés szempontjából a Szövetségtől függünk, így kiléptünk a bizottságból, ahova azután a találkozó utolsó napján ismét beválasztottak. Engem az előkészületek során megkértek, hogy tartsak előadást a találkozón az erdélyi magyarság gazdasági kérdéseiről, és ezt a feladatot változatlanul vállaltam. Az előkészítő bizottságba azután helyettünk Albrecht Dezsőt, a *Hitel* szerkesztőjét és gr. Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* szerkesztőjét választották meg. A meghívandók névsorát együtt, ez a bizottság készítette, de bárki, akinek a nevét közölünk valaki ajánlotta, minden további nélkül meghívót kapott. Nem igaz tehát Nagy István vádja, hogy különbségeket tettünk, és még kevésbé az, hogy a meghívandóknak valamelyik egyházhoz való tartozása bennünket befolyásolt volna, hiszen a meghívottak nagy többségéről nem is tudhattuk, hogy milyen vallású. Természetesen meghívtuk a magukat magyarnak valló zsidó fiatalokat is. Nem tudom, hogy hány meghívót küldtünk szét, a jegyzőkönyv szerint végül 187 cselekvőkész fiatalember jött össze ezen a találkozón, amely azután Vásárhelyi Találkozó néven került be Erdély történelmébe. [...] Tamási megnyitójában azt hangsúlyozta, hogy mi kíséreltük meg először, hogy szabad formában, a társadalom minden rétegét képviselő összejövetel létrejöhessen. »Adjátok vissza a szónak erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét, gondolatok arra, hogy az erdélyi magyarság történelme rajtatok keresztül azt a generációt fogja megmérni, amely ma a legnagyobb felelősséggel tartozik népének...« Már a Tamási elnöki megnyitója olyan légkört teremtett meg, hogy úgy éreztem én is, hogy ez a felelősség mindenkiben él. Ez a nemzedék nem találtatott könnyűnek. [...] Nincs miért az egyes előadásokat, határozatokat felsoroljam, hiszen a V. T.-ről két könyv is megjelent (Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bp., 1967, Akadémiai Kiadó és Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bukarest, 1977, Politikai Könyvkiadó), de részletesen ismertette azokat a napi sajtón kívül a *Hitel* 1937/3. száma is. [...] Az én előadásom – témájánál fogva (gazdasági politikánk) – nem kavart semmiféle vihart, de egyetértettek azzal a felhívással, hogy »a megbántott lélek keserűségével, egy megalá-

zott és életlehetőségeitől megfosztani akart nép fájdalmával» tiltakoznunk kell minden, a kisebbségeket érintő diszkriminációs intézkedés ellen. Ezért akár csak Albrecht Dezső, aki egy olyan szerv (Magyar Szövetség) felállítását sürgette, amely az egész magyarság szellemi, gazdasági és erkölcs [...] Három napon keresztül a tisztább emberi élet vágya, a magatartás emelkedettsége uralkodott talán valamennyi részvevőn. A V. T. – mi erkölcsi forradalomnak neveztük – életem legszebb emlékei közé tartozik. Talán a magunk gyengesége, talán az egyre súlyosbodó politikai viszonyok okozták, hogy mindez nem tudott később mozgalommá válni. Mégis kifejeztük akaratunkat egy etikai tartalmú demokrácia iránt.”¹²

Ám ilyen demokrácia, azaz a közakarat politikai megvalósulása csak ott lehetséges, ahol az emberek, egy közösség tagjai, elég műveltek és felelősségtudók abban, hogy valóban csak a köz javát tartják szem előtt politikájukban. A kevesek egyike éppen Vita Sándor volt.

A Magyar Népközség kötelékében

Romániában a politikai viszonyok már a következő évben gyökeresen megváltoztak. II. Károly, a király felosztatja a parlamentet, valamennyi politikai pártot, így az Országos Magyar Pártot is, és királyi rendelettel létrehozták a Nemzeti Ujjászületés Frontját, melynek keretében a magyarság érdekeinek védelmére engedélyezték a Magyar Népközséget gr. Bánffy Miklós vezetése alatt. Történelmi és politikai igazság ugyanakkor, hogy Bánffy Miklós nem a magyarság képviselőitől mint választott vezető kapta megbízatását, hanem a román királytól. Ebből pedig később, bizonyos és igen sajnálatos politikai feszültségek keletkeztek az erdélyi magyarság politikai köreiben.

Az Országos Magyar Párt húsz éven át lényegében egy passzív ellenzéki és ellenállási politikát folytatott, melyet az erdélyi magyar ifjúság baloldali, de polgári szárnyának jórésze, 1938–39-re már nem támogatott. Az OMP vezetősége viszont a Magyar Népközségnek Bánffy Miklós elnöklete alatt történő megalakulásában a román kormány ékverési kísérletét látta, és azt tartotta, hogy Bánffy Miklós és hívei messze túlmentek azon a határon, ameddig realpolitikai megfontolások alapján, talán, el lehetett menni. A kérdés tulajdonképpen ma is az, hogy védte-e a lehetőségek szerint a Népközség az erdélyi magyarság érdekeit, vagy sem? Hiszen, mint annyiszor a történelemben, most is Románia külpolitikai viszonyai tették szükségessé a rendeletileg létrehozott Magyar Népközség létrehozását, nem pedig a romániai magyarság érdekei védelmének, gazdasági és tudományos életének irányítási és modernizálási szükségessége, melyre a királyi diktatúra nyomán elfogadott új román alkotmányban hivatkoztak.

Vita Sándor a maga részéről úgy látta, hogy a Népközség kitűnő és haladó gondolkozású magyarokat tudott munkára mozgósítani. S a *Hitel* 1939/1. szá-

mában Gazdaságpolitikánk lehetőségei címmel alapos és részletes tanulmányt közöl, Albrecht Dezső Új helyzetben. Magyar Népközösség című tanulmánya mellett. Mindkét írásban egyértelműen támogatják a Bánffy Miklós által vezetett – új társadalmi-gazdasági lehetőségként értelmezett – szervezetet, s mivel a Magyar Párt addigi, egyoldalúan jogvédelmi és sérelmi politikájával elégedetlenek voltak, s mivel mindig az erdélyi magyarság minden irányú belső megszervezését látták fontosabbnak, szívesen vállaltak szerepet Bánffy Miklós felkérésére. Bánffy a társadalmi szakosztály vezetésére megnyerte Kós Károlyt is, aki viszont a vele meleg barátságban levő Albrecht Dezsőt is maga mellé állította.

„Emlékszem – írja Vita Sándor Önéletírásában – egy nagyon szép őszi napra, amikor Albrecht Dezsővel átmentünk Bánffyhunyadról Kós Károlyhoz. Nem a művészeti világban is jól ismert ún. Varjúvárba, hanem a hegyoldalon levő tannyájára, ahonnan gyönyörű kilátás nyílt a Vlegyászára. Itt hosszú órákon át tanácskoztunk arról, hogy mi legyen ebben a sok ismeretlent magában rejtő helyzetben az erdélyi magyarság magatartása. Tudjuk, hogy Kós híve és hirdetője volt a transzszilvanizmus gondolatának, s ez a magyarság autonómiáját jelentette volna, de a királyi diktatúra idején erről még csak szó sem lehetett. Ezt Kós is világosan felismerte, mégis határozottan támogatta Bánffy Miklós politikáját. És úgy láttuk, s az én nemzedékem többsége is így látta, hogy most a magyarság belső építő munkája vált fontossá. [...] A Népközösség lapja, a kolozsvári *Ellenzék* heti 4 oldalas mellékletet ajánlott fel Tamási Áronnak, hogy ezeken a hasábocon a fiatal nemzedék szelleme érvényesülhessen. Ez a melléklet »Vasárnapi Szó« címmel 1939 kora őszen jelent meg először, a Tamási által fogalmazott »Nemzedéki Vallomás«-sal. Ez a vallomás hangsúlyozza: »...a fiatal nemzedék úgy látja, az élet tényei azt mutatják, hogy az erdélyi magyarság lélekben önmagához tért. Ez az igazság, mint minden igazság a földön, magában hordja a munka és az építés törvényét.« A vallomás azzal a ma már elég merésznek ható megállapítással zárul, hogy az erdélyi magyarság életformája a családdá alakult nemzeti közösség. – Alább közlöm azoknak a névsorát, akik ezt a »Nemzedéki Vallomást« aláírták: Abafáy Gusztáv, Albrecht Dezső, Asztalos István, Asztalos Sándor, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter Béla, Gagyí László, Jancsó Elemér, Juhász István, Kacsó Sándor, Kemény János, Kéki Béla, Kovács György, László Dezső, László Ferenc, Mikó Imre, Nagy András, Nagy Ödön, Parádi Kálmán, Pálffy Károly, Szabó István, Szabó T. Attila, Szemlér Ferenc, Szenczei László, Szűcs Elemér, Teleki Ádám, Váró György, Vásárhelyi Z. Emil, Venczel József, Vita Sándor, Vita Zsigmond, Wass Albert. – Ez tehát egy elég széles kör volt, benne voltak már – Jancsó Bélát kivéve – az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztői is. És semmiféle csoporthoz nem tartozó fiatal írók is. De hiányoztak a marxisták: Balogh Edgár, Demeter János, Bányai László, Nagy István, Jordáky Lajos.”¹³

Valószínűleg a „Nemzedéki Vallomás”-nak is szerepe volt abban, hogy Vita Sándor alapos elemző és tudományos értékű szakdolgozatot írt az erdélyi magyar társadalom gazdaságpolitikai lehetőségeiről, melyet a már említett *Hitel* számban közölt. És amelyből ma is érdemes bővebben is idézni, s tanulni is:

„Társadalmunkból hiányzott a közgazdasági érzék és tudás – ezzel a bajjal hasztalan küszködtek már Széchenyi és Kossuth is –, s a gazdasági élet erői és irányítói pedig többnyire idegenek voltak a magyarságtól. A túltengő állami gondoskodás rányomta bélyegét a magyar társadalomra, melynek élete nagymértékben fejletlen és szervezetlen maradt. Természetes tehát, hogy kisebbségi életünk még hosszú évekig magán hordozta az állami gyámkodás és a politikai gondolkodás bélyegét, és tehetetlenül, tanácstalanul állott azoknak a kérdéseknek a megoldása előtt, amelyek eddigi életében nem jelentkeztek. Az új helyzetben a védekezés első számba vehető eszközei jogiak és politikaiak voltak, s a politikai és a gazdasági élet összefüggései csak évek múlva kezdtek nyilvánvalókká válni, a szerves és összhangos nemzeti élet vágya pedig alig pár éve nyomul előtérbe, s ezzel egyidejűleg válik a gazdasági szervezkedés gondolata közvéleményünkben is egyik legelső nemzeti feladattá. [...] A Magyar Népközség megalakulása már ennek az új szemléletnek az elvi győzelmét jelenti. A régóta óhajtott Gazdasági Tanács a Népközség gazdasági alosztályának létesítése által már megalakultnak tekinthető. Ez lesz a jövőben hivatva gazdasági életünk irányelveit és munkatervét megszabni, általános gazdaságpolitikánk alapelveit lefektetni, a feladatokat előre megállapított és rangsorozott terv alapján megszabni s a gazdasági szervezetek közt a munkamegosztáson alapuló összhangot megteremtteni. A gazdasági szervezethez kérdésének – mint évekkel előbb írtuk – két fogantyúja van: egyfelől a céltudatosan jelentkező közvélemény, mely az irányító intézményt a magáénak ismerje el, másfelől pedig a célszerűen gondolkozó vezetők, akik a személyi ellentéteket, előítéleteket, hiúságokat félretéve, a közösségi élet parancsai alatt állnak, és az intézményt megvalósítják. [...] ...az egészséges nemzeti élet alapja gazdasági életünk megszervezése, fejlődő ipar és kereskedelem, jövedelmező mezőgazdaság, jól kiépített pénzügyi szervezet s mindezek nyomán általános gazdasági és társadalmi jólét. [...] A gazdasági szervezkedés nem öncél, csak eszköz, amellyel bizonyos célokat el lehet érni. A nemzeti közösségnek gazdasági közösséggé kell válnia.¹⁴ [...] Ezért a Népközség elsősorban gazdasági közösségként kell működjön, s ugyanakkor meg kell fogalmaznia gazdaságpolitikánk feladatait, melyek a következőkre kell irányuljanak: elsősorban a gazdasági funkciókat kell megismerni, elsajátítani (termelés, értékesítés, hitelezés), azokat megszervezni, hiszen megszervezésük éppen akkora jelentőségű, mint a megfelelő érdekvédelmi szervek megteremtése. A társadalmi szociális funkciót nyilván nem zavarhatjuk össze annak gazdasági tényezőivel. Mert a gazdasági élet nem ismer munkásságot, mezőgazdasági réteget vagy iparos osztályt, hanem legfeljebb mezőgazdasági vagy ipari termelést, fogyasztást, értékesítést, kereskedelmet, tőkét. Ezek azok a tényezők, amelyekkel számolnunk kell, amikor gazdasági életünk új alapjait lerakjuk. [...] A tőkés gazdaságtársadalmi rend mai korszakában a gazdasági élet kialakításába elhatározó módon beleszólni, közgazdasági célokat megvalósítani elsősorban tőkés alapokra fektetett gazdasági alakulatokon keresztül lehet. A szociálpolitika módszere és feladatai nem téveszthetők össze a gazda-

sági politika lényegével, s a különböző termelő rétegek védelme és képvisellete nem azonos a szoros értelemben vett közgazdasági tevékenységgel, mely más tényezőkkel számol.”¹⁵

A gazdaságpolitikai feladatok meghatározása viszont nem történhet meg a létező és köztudott gazdasági erők, tartalékok és reális adottságok, valamint a fogyasztói elvárások számbavétele és felleltározása nélkül. De fontos a nemzeti, közösségi vagyon számbavétele, a magánérdekek egymás közti s a közérdekekkel való összhangja, a szakemberi kapacitások felmérése, s az egyetemes érdekek meglátása is. Vita Sándor mindezek tudatában méri föl az erdélyi mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és hitelélet létező alapjait, s az azokra való lehetséges építést.

Mert: „A gazdasági élet nem tűri meg a részérdekek szerint való tagozódást. Termelés, fogyasztás, közvetítés, hitel szorosan kapcsolódnak egymásba. [...] A magyarság gazdaságpolitikáját felelősen irányító szervezet nem hagyhatja ezeket a szempontokat sem figyelmen kívül, és a termelési ágak szerint való tagozódáson túl meg kell találnia a regionális tagozódás lehetőségeit is. [...] A tennivalók egész sora bontakozik ki előttünk. A megoldást célzó intézkedések rendkívüli felelősséget és hozzáértést kívánnak meg, kizárnak tehát minden, a pillanatnyi lelkesedéstől vezetett javaslatot, s ezek nem igényelhetnek maguknak csalhatatlanságot. Hangsúlyozzuk: nem a csúcshintézmény felállításán, új keretek létesítésén vagy messzenéző tervek kidolgozásán van a lényeg, hanem az új magatartáson, melynek az intézmények felelősei részéről jelentkeznie kell, s az új közszellemen, mely társadalmunkat az új program megvalósítására alkalmassá teszi. Erős közösségi szellem, belső önfegyelem és tudatos áldozatkészség, minden önös érdek háttérbe szorítása tehetik csak eredményessé a Népközség gazdaságpolitikai munkáját.”¹⁶

Ezek voltak a naiv, szép elméleti, de mindenképpen hasznos és ma is érvényes megfogalmazások, ám hogy a romániai politikai élet és történelmi sodrás mit tett lehetővé, már tudjuk. A bomlasztó politikai eredményt pedig aligha érte meg. Vita Sándor visszatekintve, önéletírásában ezt így összegzi: „A Népközségben sok szép és hasznos eredmény is született, de a mi eszményünknek, a minden magyar intézményt magába foglaló Magyar Szövetségnek megvalósításához egy lépéssel sem jutottunk közelebb.”¹⁷

A *Hitel* 1939/3. számában pedig, a már említett szakmai felmérés, elemzés és leltár igyekezetében, Erdély mezőgazdaságának helyzetképét¹⁸ írja meg ebben a gazdag, szemléltető anyaggal (grafikonok, táblázatok) dústított összehasonlító tanulmányban, de tulajdonképpen az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület „a legaktívabb, leghasznosabb és leginkább tömegeket megmozgató szervezet” 1936 és 1939 közötti eredményeit és kibontakozó gazdasági felvilágosító, szervező-oktató tevékenységét méltatja. Ugyanakkor megállapítja, hogy a Szász Pál által vezetett egyesület nem érhetett volna el akkora eredményt, ha a kisebbségi élet első tizenöt éve nem ébresztette volna rá az erdélyi magyarságot arra, hogy az állami életből való kiszorítottság szükségessé teszi a kisebbségi sorban

élők megszervezését és a megfelelő széles körű érdekvédelmi szervezetek létrehozását. De az EMGE-nek hatalmas példányszámban megjelenő, Demeter Béla által szerkesztett szaklapjáról, az *Erdélyi Gazda* hasznos szerepéről sem feledkezik meg.

Vita Sándor még 1938-ban tervezetet készített el egy erdélyi magyar statisztikai központ létesítésére, melyet az Erdélyi Múzeum Egylet révén képzelt megvalósíthatónak. Amikor ez Szász Pálnak, az EMGE elnökének tudomására jut, azt azonnal az általa vezetett szervezet keretében kívánta megvalósítani. Vita Sándor így (a *Hitel* szerkesztői megbízatása mellett) az EMGE főállású alkalmazottja és nélkülözhetetlen szakembere lett. Az összesítő statisztikák és kimutatások rendszeres készítése, a munkálatok, tanfolyamok, szervezések áttekinthető állapota és követhetősége nagy segítség volt mind a központi, mind a vidéki munkában. Önéletírásában egy idevágó részletet is találunk:

„1940 júniusában, Szász Pál kérésére, az utóbbi tíz év terméseredményeiről készítettem egy nagy táblázatot és térképeket is. Világos okkertől sötét barnáig színeztettem ezeket, s így ha ránézett az ember, látta, melyik megyében milyen színvonalú a búza-rozs-kukorica termelés, és mit lehet várni. [...] A táblázatokkal, térképekkel Szász Pál felment Pestre s ott átadta azokat gróf Teleki Pál miniszterelnöknek. Ismerve Teleki Pált, természetes, hogy ezek nagyon érdekelték őt, s mondta, hogy hétvégére hazaviszi tanulmányozni az anyagot. Mikor Szász Pál visszatért Pestről, összehívta a felügyelőket és engem, megköszönte munkánkat, amit Pesten sokra értékelték, s különösen kihangsúlyozta, hogy Teleki Pálnak mennyire tetszettek az én térképeim. Vajon ezek közrejátszottak abban, hogy a második bécsi döntés után behívtak képviselőnek?”¹⁹

Nemcsak az, de jellemző ez a feltételezés Vita Sándor szerénységére és a továbbiakban emberi tartására is.

Észak-Erdély visszatérte után pedig, a Dél-Erdélybe szoruló Magyar Népközösség – új elnöke, Gyárfás Elemér elnöksége alatt – a háborús viszonyok közepette s a román retorziók árnyékában bábszervezetté válik.

Az *Ellenzék* felelős kiadója

1939-ben Bánffy Miklós, a Magyar Népközösség elnökének felkérésére elvállalja a nagy múltú kolozsvári napilap, az *Ellenzék* felelős kiadói megbízatását. A Bartha Miklós által 1878-ban alapított lap a későbbiekben többször cserélt gazdát és ideológiai profilt, ám mindvégig megmaradt közvéleményt alakító, következetes sajtóorgánumnak, utolsó megjelent számáig, 1944 októberéig. Vita Sándor 1939 és 1944 között meghatározó, felelős kiadója, szerkesztője és szerzője is egyben. Ám mindez egy külön sajtótörténeti tanulmány tárgya és témája.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

- 1 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 6.
- 2 Uo. 8.
- 3 Uo. 24–25.
- 4 Uo. 26–27.
- 5 Uo. 40–41.
- 6 Hajdu Farkas Zoltán: Beszélgetés a Hitelről (Kéki Bélával és Vita Sándorral). Kolozsvár, Korunk 1992/4, 91–94.
- 7 Vita Sándor: „Erdélyi szövetkezetek”. *Hitel*, 1936/1, 45–56.
- 8 Vita Sándor „Kedves Zsigmond!” c. leveleskönyve. Szerk. Győrfi Dénes. Marosvásárhely, 2009, Mentor kiadó, 55.
- 9 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 45.
- 10 Vita Sándor „Kedves Zsigmond” c. leveleskönyve, 54.
- 11 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 41–44.
- 12 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 54–60.
- 13 Uo. 68–70.
- 14 Vita Sándor: Gazdaságpolitikánk lehetőségei (Magyar Népközség). *Hitel*, 1939/1, 64–65.
- 15 Uo. 68–69.
- 16 Uo. 72–73.
- 17 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 69.
- 18 Vita Sándor: Erdély mezőgazdaságának helyzetképe. *Hitel*, 1939/3, 211–228.
- 19 Vita Sándor (1904–1993): Önéletírás. Kézirat, 72.